

ZARYS HISTORYCZNY

W

KONTEKŚCIE REALIZACJI PROJEKTU HERBU GMINY ŻAŁUSKI

W wśród licznych dopływów rzeki Narwi, na zalesionych i żyznych ziemiach Mazowsza, pod koniec XIII wieku zaczęła się historia wsi *Żaluski*. Były to czasy, gdy ta wspaniała historyczna kraina pod rządami książąt mazowieckich (między innymi księcia Siemowita III i jego synów Siemowita IV oraz Janusza I Starszego) ugruntowała swoją tożsamość terytorialną po kilkudziesięcioletnim rozbiciu dzielnicowym Królestwa Polski.

Pierwsze osady w rejonie dzisiejszych *Żalusek* powstały najprawdopodobniej w połowie XIII wieku. Były to czasy, gdy rycerstwo mazowieckie zaczynało organizować swoje dobra ziemskie wokół niewielkich dworów i grodzisk. Ziemie należące do puszczy nadnarwiańskiej, stanowiły idealne miejsce do karczowania i zakładania nowych wsi. Osadnicy przybywali nie tylko z głębi Mazowsza, ale również z innych regionów wskrzeszonego Królestwa Polski i sąsiadujących państw. Jednym z nich był wojski zakroczymski Niepiekły herbu Rawicz, założyciel wsi Niepiekły. Rycerz ten w 1376 roku poświadczył przywilej księcia Janusza I Starszego dla kmieci z Kosewa.

W pierwszej połowie XV wieku Niepiekły i sąsiadująca wieś *Żaluski* (Żalusky) należały do rodu Rawitów, wywodzącego się z Czech, legitymującego się herbem Rawicz (Rawa).

Średniowieczny kronikarz Jan Długosz, herb ten opisuje następująco: *Rawa, w polu szarym ukoronowana dziewica w sukni czerwonej, z ramionami rozpostartymi, czarnego niedźwiedzia dosiadająca. Pochodzili z narodu czeskiego, gdzie nazywani są Wrszowcami; z powodu zbrodni wiarołomstwa wytraceni z całym ich rodem przez książąt Czech, z wyjątkiem niewielu, którzy uszedłszy do Polski rozrosli się w znakomitą rodzinę. Mężowie surowi, nieustraszeni i okrutni, niektórzy również skłonni do rozlewu krwi, gardzący niebezpieczeństwami.*

[Jan Długosz, *Insignia seu clenodia Regis et Regni Poloniae*, Poznań 1885, s. 18]

Wersja herbu średniowiecznego

Współczesna wersja herbu

Jan Długosz przytacza też legendę związaną z tym herbem: *W dawnej Czechii pewna rycerka z rodu szlacheckiego miała pojmać i oswoić dziką niedźwiedzicę, którą potem przyprowadziła do króla jako dowód swej odwagi. W uznaniu tego czynu otrzymała od monarchy herb przedstawiający pannę na niedźwiedzicy. Herb miał być następnie przyjęty przez potomków owej niewiasty, którzy później przenieśli się do Polski i dali początek rodowi Rawiczów.* [Jan Długosz, *Insignia* ...]

Wśród właścicieli wsi *Załuski* w XV i XVI wieku są wymieniani: Vincencius de Załusky, Mirzon, Ścibor de Załusky, Wincent z Załusek, Jakusz z Załusek, Bartłomiej z Załusek, Rynołt z Załusek i Jan z Załusek – sędzia i starosta wyszogrodzki. Z dokumentu datowanego rokiem 1576 wynika, że wówczas oprócz rodziny Załuskich mieszkali też Tabałowie. Właściciele posiadali nie mniej jak 96 hektarów ziemi. [Archiwum Główne Akt Dawnych – AGAD; Księgi Sądowe Mazowieckie – KSM; Metryka Księstwa Mazowieckiego – MKM]

W kolejnych latach wieś *Załuski* rozwijała się nie tylko w oparciu o rolnictwo, ale także poprzez bartnictwo i drobne rzemiosło. Utrzymywano kontakty handlowe z pobliskimi ośrodkami, takimi jak Płońsk, Zakroczym czy Czerwińsk. W życiu lokalnej społeczności ważną rolę odgrywał Kościół. Wieś należała do pobliskiej parafii w Kroczewie, jednej z najstarszych w tej części Mazowsza. [Atlas Historyczny Polski, Mapy szczegółowe XVI wieku, Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku – AHP Maz., Wykaz; Zier 391]

W średniowieczu Mazowsze, choć formalnie niezależne, znajdowało się w kręgu wpływów Królestwa Polskiego. Ziemie te narażone były na najazdy Zakonu Krzyżackiego. Z tego powodu lokalne rycerstwo, w tym Załuscy herbu Rawicz, pełniło funkcje obronne. Niektórzy z nich uczestniczyli w wyprawach wojennych, zdobywając zasługi i rozbudowując swoje majątki.

W kolejnych wiekach *Załuski* pozostały nadal wsią szlachecką, a jej mieszkańcy byli świadkami zarówno dobrych, jak i złych wydarzeń związanych z historią Polski, co bezpośrednio miało przełożenie na ich egzystencję. W kolejnych stuleciach zmieniali się również jej właściciele, wśród którym należy wymienić tych z XVIII wieku: Władysława Zembrzuskiego (skoligacony z Walentym Zembrzuskim, oskarżonym o uczestnictwo w spisku przeciwko królowi Stanisławowi Poniatowskiemu) – wojskiego zakroczymskiego od 1778 roku, Tadeusza Czerskiego herbu Rawicz – pułkownika wojsk koronnych, i Ludwika Golońskiego herbu Jastrzębiec – podkomorzego króla Stanisława Poniatowskiego [Herbarz Polski, Ks. Kaspra Nieieckiego S.J., t. X; Adam Boniecki, Herbarz Polski; Seweryn Uruski, Rodzina. Herbarz szlachty polskiej, t. I-XV]. **Ostaniem dziedzicem wsi był Stanisław Jaworowski.**

Z dostępnych dokumentów wynika, że w pierwszej połowie XIX wieku wieś *Załuski* jest podana jako miejsce funkcjonowania urzędu gminnego wraz z kasą zaliczkowo-wkładową. W tym samym okresie został też rozbudowany szlak zakroczymski, który połączył z nim wieś *Załuski*. W 1827 roku we wsi było 42 mieszkańców i 7 domów, w 1885 roku wieś posiadała 2 budynki murowane i 8 drewnianych, natomiast w 1895 roku w miejscowości stały 22 domy, zamieszkałe przez 191 mieszkańców. Nie krócej jak od 1900 roku datuje się również działalność jednej z 2 gorzelni. Ponadto na terenie gminy były 2 kościoły, browar, młyn parowy, młyn wodny, wiatrak i 7 karczm. Należy też wspomnieć, że mieszkańcami gminy było 98 protestantów i 106 żydów. W skład gminy wchodziły 34 miejscowości: Dłutówko, Głodowo, Gostolin, Henrysin, Jemielinek, Karolinowo, Kroczewo, Kamienica Mała, Kamienica Duża, Kamienica Kozaki, Michałowko, Mochty, Niepiekła, Naborowiec, Naborowo, Olszyny, Przyborowice Górna, Przyborowice Dolne, Przyborowice Zarzeczne,

Stróżewo, Słotwin, Sokal (Wymyslin), Strubiny, Sobole, Sadowiec, Smólsko, Szczytno, Tomaszówka, Wrońska, Wojny, Wólka Smoszeńska, *Zaluski*, Zdunowo, Złotopolice.

Na przełomie XIX i XX wieku na terenie gminy następowały stopniowe zmiany w zakresie modernizacji upraw i rozwoju drobnych warsztatów rzemieślniczych. Uwidoczniła się także coraz ściślejsze powiązania gospodarcze z pobliskimi miastami takimi jak Płońsk, Nowy Dwór Mazowiecki, czy Warszawa. Mieszkańcy gminy nadal żyli głównie z rolnictwa, lecz pojawiały się także inicjatywy oświatowe i społeczne, które wzmacniały lokalną wspólnotę. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku gmina, jak większość ówczesnego Mazowsza, była objęta realizowanymi reformami. Zmiany administracyjne i agrarne wpłynęły na rozdrobnienie gospodarstw, rozwój szkolnictwa i życia samorządowego. Sieć dróg i infrastruktury była nadal stosunkowo skromna, ale powoli podnosił się poziom usług lokalnych. Wszelkie przemiany zostały zahamowane przez wybuch w 1939 roku II wojny światowej. Represje okupanta skutkowały zarówno poniesieniem przez gminę strat w zasobach ludzkich, jak i materialnych.

Po zakończeniu działań wojennych, w 1944 roku gmina została objęta reformą rolną, która znacząco przekształciła własność ziemi. Duże majątki ziemskie zostały podzielone, a wielu chłopów stało się właścicielami mniejszych gospodarstw. W PRL-u pojawiły się także formy państwowego i spółdzielczego wykorzystania ziemi, choć na terenie gminy dominowało nadal indywidualne rolnictwo. W drugiej połowie XX wieku rozwinęła się sieć szkół podstawowych, straży pożarnej, jednostek samorządowych i innych instytucji gminnych, co stopniowo poprawiało warunki życia mieszkańców.

Reforma z 1999 roku znacząco ukształtowała współczesne granice i kompetencje samorządu gminnego. W kolejnych dekadach inwestowano w infrastrukturę drogową, oświatę, oświetlenie uliczne, obiekty sportowe i rekreacyjne oraz w infrastrukturę komunalną. Rozwój sieci komunikacyjnej i bliskość Warszawy sprzyjały także zainteresowaniu terenami gminy przez osoby poszukujące mieszkańia poza miastem, a jednocześnie pracujące w aglomeracji.

Przedstawiony zarys historii wsi *Zaluski* i gminy *Zaluski* od średniowiecza do dnia dzisiejszego stanowi opowieść o transformacji rolniczego regionu — przez zabory, dwie wojny światowe i okres PRL-u — w samorządną jednostkę lokalną, aktywnie inwestującą w swoją infrastrukturę i jakość życia jej mieszkańców. Mimo zmian politycznych i administracyjnych gmina zachowała swoją wiejską tożsamość, pozostając nadal gminą rolniczą.

Obecnie w skład gminy wchodzi sołectwa: Falbogi Wielkie, Gostolin, Kamienica, Kamienica-Wygoda, Karolinowo, Koryciska, Kroczewo, Michałówek, Naborówiec, Naborowo, Naborowo-Parcele, Niepiekła, Nowe Olszyny, Nowe Wrońska, Przyborowice Dolne, Przyborowice Górne, Sadowiec, Słotwin, Smulska, Sobole, Stare Olszyny, Stare Wrońska, Stróżewo, Szczytniki, Szczytno, Wilamy, Wojny, *Zaluski*, Zdunowo, Złotopolice. W skład gminy wchodzi też Kamienica-Kozaki, która nie posiada statusu sołectwa.

Na podstawie przedstawionego zarysu historycznego należy stwierdzić, że herb gminy *Zaluski* powinien nawiązywać do jej przeszłości, w tym powstania wsi o tej samej nazwie, a także identyfikować się z historią Księstwa Mazowieckiego.

Dlatego podstawowymi barwami herbu są barwy Mazowsza: czerwony, biały i złoty (żółty). W tarczy został zamieszczony czarny niedźwiedź i snop zboża koloru złotego (żółtego). Niedźwiedź nawiązuje do rodu *Zaluskich* herbu Rawicz (protoplastów wsi *Zaluski*) natomiast snop zboża do rolniczego charakteru gminy *Zaluski*.

Wzory projektów herbu gminy Załuski:

